

Zapomniane karty z dziejów rosyjskich czasopism dla kobiet początku XIX wieku (wokół inicjatyw wydawniczych Michaiła Makarowa i Piotra Szalikowa)

Magdalena Dąbrowska

Маленький женский журнальчик явился знаменем времени, а, может быть, и помог возбудить внимание к духовной жизни женщин и их труду.

Е. Щепкина¹

Уважение к прекрасному полу, с примесью эротизма, в школе Карамзина довели до [...] крайних пределов, до смешного, два лица: М.Н. Макаров и князь Шаликов.

Н. Булич²

ABSTRACT: The subject of the article is the connections of Mikhail Makarov and Peter Shalikov (and also Anna Bunin and Elizaveta Trubieckaya?) with the periodicals for women “Amur” and “Damski zhournal”. “Amur” — the unrealized initiative from 1805 or 1806. “Damski zhournal” — the literary periodical of sentimental tendencies. In the article there are discussed the memories of Stepan Zykhariov (*The student's notes...*), Mikhail Dmitriev (*The Bits and Pieces from my Memories*) and Phillip Wigiel (*The memories*). In their writings Makarov and Shalikov merge the 18th century with the first half of the 19th century.

KEY WORDS: periodicals for women, 19th century, sentimentalism, Mikhail Makarov, Peter Shalikov, „Amur”, „Damski zhournal”, literary mystification

Początki czasopism dla kobiet, definiowanych jako „grupa czasopism [...] których profil kształtowany jest pod kątem potrzeb czytelniczych kobiet oraz

¹ Е. Щепкина: *Из истории женской личности в России. Лекции и статьи*. Санкт-Петербург 1914, с. 155. Wszystkie przywoływane w niniejszym artykule pozycje książkowe i czasopiśmiennicze pochodzące z XVIII i początku XX wieku znajdują się w zbiorach Rosyjskiej Biblioteki Państwowej (RGB) oraz Państwowej Publicznej Biblioteki Historycznej Rosji (GPIBR) w Moskwie.

² Н.Н. Булич: *Очерки по истории русской литературы и просвещения с начала XIX века*. Т. 1. Санкт-Петербург 1902, с. 109.

ich aktualnego położenia społecznego”³, sięgają w Europie XVIII wieku. Ten właśnie wiek miała na myśli Jekaterina Szczepkina, zaliczając „małe pisemka dla kobiet” do znaków rozpoznawczych tamtych czasów. Pierwsze niemieckie czasopismo dla kobiet to „Die vernünftigen Tadlerinnen” Johanna Christopha Gottscheda z lat 1726—1727, we Francji zaś dał im początek „Journal des Dames” z lat 1759—1779, a za najstarsze angielskie pismo tego typu uznawany jest miesięcznik Jaspera Goodwilla „Lady’s Magazine” z lat 1749—1753 (mający zresztą szerszy profil niż to wynika z jego tytułu)⁴. Czytelniczki rosyjskie czekały na rodzimy periodyk do 1779 roku, kiedy to ukazało się pismo Nikołaja Nowikowa „Modnoje jeżemiesiacznoje izdanije, ili Biblioteka dla damskiego tualjeta”. Pierwszy okres w dziejach rosyjskiego czasopiśmiennictwa dla kobiet zamyka pismo Piotra Szalikowa „Damskij żurnał” z lat 1823—1833. Periodyki powstałe w ciągu tych ponad czterech dziesięcioleci stanowią grupę niejednorodną. Od samego początku zachodził bowiem wśród nich proces dyferencjacji, polegający na wyodrębnieniu się czasopism — z jednej strony — wielotematycznych oraz — z drugiej — o profilu literackim; ponadto w ramach pierwszej grupy bądź jako całkiem oddzielną grupę wyodrębnia się „magazyny mód”, zdominowane przez materiały (także graficzne) dotyczące strojów i fryzur, a także mebli, powozów itp.⁵ Podobne procesy zachodziły w zachodnim czasopiśmiennictwie dla kobiet, stanowiącym dla wydawców rosyjskich wzór do naśladowania oraz źródło zamieszczanych tekstów.

Najstarsze rosyjskie czasopisma dla kobiet nieczęsto stają się przedmiotem rozpatrzenia. Luki uwidaczniają się w badaniach zarówno nad ich zawartością, jak i dziejami. Właśnie o tej ostatniej kwestii będzie mowa w niniejszym artykule, mającym na celu przybliżenie (wraz z wprowadzeniem w szersze konteksty interpretacyjne) zapomnianych epizodów z historii dwóch periodyków z pierwszych lat XIX wieku. Oświetlenie zapomnianych kart z dziejów jest jednocześnie wydobywaniem z zapomnienia pisarzy, wydawców, drukarzy i księgarzy, jednym słowem — działaniem nastawionym na „personalia”.

Niniejszy artykuł jest poświęcony dwóm skierowanym do kobiet przedsięwzięciom — niedoszłemu i zrealizowanemu — w zakresie czasopiśmiennictwa,

³ M.Z. [M. Zawilska]: *Prasa kobieca*. W: *Encyklopedia wiedzy o prasie*. Red. J. Maślanka. Wrocław 1976, s. 172.

⁴ Ibidem.

⁵ Zob. В. Смеюха: *Отечественные женские журналы: историко-типологический аспект*. Ростов-на-Дону 2011, s. 22—26; И.Г. Нехорошева: *Журнал мод как вид периодического издания*. В: *Проблемы развития русского искусства*. Вып. 17. Red. И.А. Бертенев. Ленинград 1984, s. 75—80.

przypisywanym najczęściej Michaiłowi Makarowowi (1785—1847)⁶ i Piotrowi Szalikowowi (1768?— 1853)⁷.

Niezrealizowany pomysł wydawniczy („Amur”)

Na okoliczności „narodzin” i niemal natychmiastowej „śmierci” pisma „Amur” rzucają światło *Zapiski studenta...* Stiepana Żychariowa oraz *Drobiazgi z zasobów mojej pamięci* Michaiła Dmitrijewa, a także — w mniejszym stopniu — wspomnienia Filipa Wigla. Wszyscy oni zapisali się jako uważni obserwatorzy świata. Co oczywiste, do zawartych w ich pracach treści należy odnosić się z ograniczonym zaufaniem, jak w całej literaturze tego typu trzeba liczyć się z konsekwencjami np. luk w pamięci czy świadomego przeinaczania faktów.

Zapiska Żychariowa z 25 lutego 1806 roku zaczyna się od czterowiersza, w którym mowa jest o spotkaniu z Jelizawietą Trubiecką na przyjęciu w domu księcia Sybirskiego. Nosząc się z zamiarem wydawania nowego pisma dla kobiet, zwróciła się ona do Żychariowa z prośbą o pomoc w wyborze głównego motta gazety. Żychariow odesłał ją zaś do Piotra Szalikowa jako „najlepszego specjalisty w stolicy od mott, madrygałów i wszystkiego, co tyczy się literatury spod znaku Amora”⁸. Księżna postanowiła pójść za radą. Zapiskę kończą słowa o „talentach [...] w rodzinie” Trubieckich⁹. Dmitrijew wspomniał o pomysle założenia pisma „Amur” w kontekście Michaiła Makarowa, jego udziału w wydawaniu czasopisma „Żurnal dla miłych” oraz krytyki tego ostatniego periodyku na łamach pisma „Siewiernyj wiestnik”¹⁰. Można dodać, że na Makarowa jako pomysłodawcę założenia nowego czasopisma dla kobiet wskazywał później S.J. Sztrajch, komentator zapisków Żychariowa¹¹. „Dobrze będzie [...] poznać cel i twórców tego czasopisma” — pisał Dmitrijew, a w rozwinięciu tego stwierdzenia przywołał siostry Annę Biezninę i Jelizawietę Trubiecką, Chorwatki osiadłe w Rosji¹²; pierwszej z nich przypisuje się krytyczną ocenę

⁶ Zob. В.П. Степанов: *Макаров Михаил Николаевич*. В: *Русские писатели 1800—1917. Биографический словарь*. Т. 3. Ред. П.А. Николаев. Москва 1994, с. 468—470.

⁷ Zob. Н.И. Михайлова: *Шаликов Петр Иванович*. В: *Русские писатели. XIX век. Библиографический словарь. В двух частях*. Ч. 2. Ред. П.А. Николаев. Москва 1996, с. 407—408.

⁸ С. Жихарев: *Записки современника. Дневник студента. Дневник чиновника*. Т. 1. Ред. С.Я. Штрайх. Москва—Ленинград 1934, с. 259. W oryginale: „...что касается до амурной литературы”. Tu i dalej, o ile nie podano inaczej, przekład własny — M.D.

⁹ Ibidem.

¹⁰ Zob. Я.: *Журнал для милых, издаваемый в Москве. 1804*. „Северный вестник” 1804, ч. 3, с. 259—261. Рог. [Б.п.]: *Технологический журнал...* „Северный вестник” 1804, ч. 2, № 4, с. 136—138.

¹¹ С. Жихарев: *Записки современника...*, с. 456—457 (przypis S.J. Sztrajcha).

¹² М.А. Дмитриев: *Московские элегии. Стихотворения. Мелочи из запаса моей памяти*. Москва 1985, с. 194.

zawartości kilku numerów pisma „Wiestnik Jewropy” z 1804 roku oraz dwa inne artykuły w formie listowej, opublikowane przez „Żурнал для милых”¹³. Narodowość sióstr oraz zapis ich nazwiska należą wciąż do kwestii spornych¹⁴. Kiedy wiadomo było, że „Журнал для милых” przestanie wychodzić, jego twórcy namówili drugą z sióstr do wydawania „w swoim imieniu” następnego pisma dla kobiet. Trubieska zgodziła się, i jako Jelizawieta Trubieckaja (nie: Trubieska) zamieściła w gazecie ogłoszenie o nim. Znane nazwisko miało być wabikiem przyciągającym czytelniczki oraz darmową reklamą periodyku. „Podszycie się” pod reprezentantkę znanego rodu przysporzyło Makarowowi kłopotów. Relacja Dmitrijewa kończy się stwierdzeniem, że ostatecznie „Amur” nie ukazał się, siostry wyjechały za granicę, a opowieść o tym wszystkim „czyta się teraz jak bajkę”¹⁵.

Jednym słowem, Stiepan Żychariow i Michaił Dmitrijew inaczej rozstawiają akcenty w odpowiedzi na pytanie, kto miał kryć się za pomysłem wydawania omawianego czasopisma:

...с будущего года [Елисавета Трубецкая — М.Д.] намерена издавать модный журнал для женщин под заглавием *Амур*¹⁶.

Тогда издатели [„Журнала для милых” — М.Д.] уговорили одну из сотрудниц издавать другой от своего имени. — Она не задумалась и немедленно объявила в газетах о новом журнале *Амур*, и перевела свою фамилию по-русски, т.е. вместо кн. *Е. Трубецка* подписалась под программой: княжна Елизавета *Трубецкая*¹⁷.

To, co stanowiło ostatni „akord” w całym ciągu zdarzeń, Żychariow przyjuje za jedyne zdarzenie; wszystkie ogniwa, łącznie z kłopotami Makarowa po wykryciu oszustwa, odtwarza tylko Dmitrijew. Jeszcze innym tropem idzie Filip Wigiel, stosując swój swoisty skrót myślowy:

¹³ А.Б. [А.А. Безнина]: *Письмо к издателю*. „Журнал для милых” 1804, ч. 1, № 4, апрель, с. 248—250; А.Б. [А.А. Безнина]: *Отрывок из письма м[илому] р[едактору]*. „Журнал для милых” 1804, ч. 1, № 5, май, с. 296—299; Б.п. [А.А. Безнина?]: *Критика на 3, 4, 5 и 6 номер Вестника Европы*. „Журнал для милых” 1804, ч. 2, № 7, июль, с. 55—78. Atrybucja m.in. według: *Сводный каталог сериальных изданий России (1801—1825)*. Т. 2 (*Журналы*: Г-Ж). Ред. Е.К. Соколинский. Санкт-Петербург 2000, с. 313—319. W ostatnim artykule zostały poddane ocenie m.in. następujące rozycje: *Любовь и честность*. (*Повесть Дюкре-Дюминила*). „Вестник Европы” 1804, № 3, с. 175—203; [Б.п.]: *О черкешенках*. „Вестник Европы” 1804, № 3, с. 223—224; *Добродушный*. (*Повесть Гжи. Жанлис*). „Вестник Европы” 1804, № 4, с. 247—259.

¹⁴ Zob. М.П. Лепехин: *Безнина Анна Александровна*. В: *Русские писатели 1800—1917. Биографический словарь*. Т. 1. Ред. П.А. Николаев. Москва 1989, с. 197—198. Zostało wzięte pod uwagę także ich pochodzenie serbskie lub mołdawskie, a nazwisko zapisywane jest również jako Trubesska lub Turbesska.

¹⁵ М.А. Дмитриев: *Московские элегии...*, с. 195.

¹⁶ С. Жихарев: *Записки современника...*, с. 259.

¹⁷ М.А. Дмитриев: *Московские элегии...*, с. 194—195.

Вдруг вздумалось затейнику Макарову 2-му, который первому совсем не был родня, объявить об издании *Амура*, под вымышленным именем небывалой княжны Елисаветы Трубецкой¹⁸.

Z całej trójki pamiętnikarzy Wigiel najszerszej opisuje protest rodziny Trubeckich:

Дорого было пришлось ему [Макарову — М.Д.] расплатиться за эту совсем не умную проказу; все Трубецкие восстали, и начальство архивское едва могло дело сие утишить¹⁹.

Możliwość weryfikacji informacji Żychariowa i przede wszystkim (jako dokładniejszej) Dmitrijewa stwarzają *Materiały do historii rosyjskich kobiet-auterek* Michała Makarowa, publikowane w częściach (wraz z opracowywanymi przez niego na bieżąco uzupełnieniami) w piśmie Szalikowa „Damskij żurnal” w 1830 roku. Praca Makarowa, na którą składają się opisy kilkudziesięciu auterek od średniowiecza do początku XIX stulecia, stanowiła — obok *Katalogu bibliograficznego rosyjskich pisarek* S.W. Russowa (Roussowa) z 1826 roku, zaliczanego do „rzadkości bibliograficznych”²⁰ — pierwszą próbę stworzenia tego typu słownika. Jedno z występujących w niej haseł zostało poświęcone Annie Biezinie:

В 1805 или 1806 году она [Анна Александровна Безнина — М.Д.] задумала — было от имени сестры своей — издавать дамский журнал под названием *Амур* (который уже и был объявлен в Московских ведомостях); но ее кончина и другие обстоятельства заставили сестру ее оставить Москву и Россию, и потому в разряде наших журнальных названий нет имени *Амура*²¹.

We wcześniejszym ustępie hasła przypomniane zostało krytyczne wystąpienie na temat pisma „Więstnik Jewropy”. W przytoczonym fragmencie przykuwa natomiast uwagę użycie słów „w imieniu”. Jeśli zestawić ze sobą poszczególne świadectwa „dziejów” pisma „Amur”, można zauważyć, że wytworzył się swoisty „łańcuszek” osób występujących „w czymś imieniu”: w haśle Makarowa, który wyraźnie nie przyznaje się do pomysłu jego wydawania, jedna z sióstr

¹⁸ Ф.Ф. Вигель: *Воспоминания*. Москва 1864, с. 138. Pod określeniem „Makarow pierwszy” kryje się Piotr Makarow (1764—1804), prozaik, krytyk literacki, wydawca pisma „Moskowskij Mierkurij”, najbardziej znany jako autor odpowiedzi na głośną *Rozprawę o starym i nowym stylu języka rosyjskiego* Aleksandra Szyszkowa.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Д.В. Ульянинский: *Среди книг и их друзей*. Ч. 1 (*Из воспоминаний и заметок библиофила. Русские книжные росписи XVIII века. Библиографический обзор*). Москва 1903, с. 29.

²¹ [М.Н. Макаров]: *Материалы для истории русских женщин-авторов. (Продолжение)*. „Дамский журнал” 1830, ч. 32, № 51—52, с. 114.

zastępuje drugą, zaś w relacji Dmitrijewa Trubieska zostaje podstawiona przez Makarowa. Michaił Makarow jeszcze raz zaprzeczy swoim związkom z niedoszłą inicjatywą wydawniczą w artykule *Lichy los czasopism dla kobiet w Rosji* z 1817 roku²². Jak również widać, poszczególni „kronikarze” wypadków związanych z czasopismem „Amur” inaczej osadzają je w czasie: słowa Żychariowa „w przyszłym roku” oznaczają, że datował je on na rok 1807, z biogramu ze słownika Makarowa wynika natomiast, że chodziło o 1805 lub 1806 rok. Jeżeli przyjąć zaś, co sugerował zresztą już Sztrajch²³, że „Amur” został pomyślany jako kontynuacja pisma „Żurnal dla miłych”, wydawanego w 1804 roku, wypadki rozgrywały się rok wcześniej²⁴.

Obszerny komentarz do relacji Dmitrijewa i hasła Makarowa, a także Golicynowskiego słownika pisarek rosyjskich²⁵ pozostawił Stiepan Wiengierow²⁶. Za najbliższe prawdzie uznał on informacje Makarowa zaczerpnięte, jak zauważył, „z wiarygodnych źródeł”²⁷, przez co rozumiał relacje jego znajomych. Jednocześnie przyznał, że najbardziej przekonywająco czy, jak wyraził się, „kategorycznie” zabrzmiała relacja Dmitrijewa²⁸. Oprócz tego Wiengierow powołał się na nekrolog Anny Biezniny z czasopisma „Moskowskij kurier” z 1805 roku, w którym jako data śmierci pisarki widnieje 12 stycznia tego roku²⁹, oraz (w kontekście hasła Makarowa) *Przegląd systematyczny literatury w Rosji w okresie pięciolecia 1801—1806* (cz. 1—2, 1810—1811) Fiodora Adelunga i Andrieja Sztorcha, zapoczątkowujący rosyjską statystykę książkowej produkcji wydawniczej. Samą działalność publicystyczną Biezniny ocenił on negatywnie. Przegląd jej artykułów z czasopisma „Żurnal dla miłych” zakończył złośliwymi słowami: „oto macie *Oeuvres Completes* p. Biezniny”³⁰, wykluczając jednocześnie możliwość publikowania przez nią na łamach czasopism „Wiestnik Jewropy” i „Siewiernyj wiestnik”.

²² М. Макаров: *Худая участь дамских журналов в России. (Статья, читанная в одном дружеском обществе)*. „Сын отечества” 1817, ч. 39, № 32, с. 219—225.

²³ С. Жихарев: *Записки современника...*, с. 456 (przypis Sztrajcha).

²⁴ Zakładanie nowych czasopism i traktowanie ich jako kontynuacji zamkniętych stanowiło na przełomie XVIII i XIX wieku rozpowszechnioną praktykę, przy czym dotyczyło to zarówno tytułów zorientowanych na szerokie grono odbiorców („Priятноje i poleznoje prieprowożdenije wriemieni” — „Ippokierina, Ili Utiechi liubosłowija” — „Nowosti russkoj literatury” — „Minerwa”), jak i czasopism dla kobiet („Modnyj wistenik” — „Wsieobszczij modnyj żurnal”). Zob. *Русская периодическая печать 1703—1894 гг. (Библиография и графические таблицы)* Состав. Н.Н. Лисовский. Санкт-Петербург 1895, с. 8—11, 15.

²⁵ Zob. Н.Н. Голицын: *Библиографический словарь русских писательниц*. Санкт-Петербург 1889.

²⁶ С.А. Венгеров: *Критико-биографический словарь русских писателей и ученых (от начала русской образованности до наших дней)*. Т. 2. Санкт-Петербург 1891, с. 295—300.

²⁷ Ibidem, с. 296.

²⁸ Ibidem.

²⁹ Zob. [Б.п.]: *Некрология*. „Московский курьер” 1805, ч. 1, № 6, с. 87—89.

³⁰ С.А. Венгеров: *Критико-биографический словарь...*, с. 300.

Na zakończenie warto przypomnieć, że Szczepkina wskazywała jako pomysłodawcę założenia pisma „Amur” Makarowa, „oddelegowującego” do tej roli Jelizawietę Trubieskę, mającą szansę zapisać się w dziejach rosyjskiego czasopiśmiennictwa jako pierwsza kobieta-wydawca; po zakończeniu całej sprawy Makarow znalazł pocieszenie we współpracy z pismem „Moskowskij kurier”, w którym w ten czy inny sposób do poruszanej we wcześniejszych pracach tematyki często powracał. Poruszał tematykę kobiecą³¹.

Makarow czy Szalikow? („Damskij żurnal”, 1806)

O ile uczestnicy dyskusji nad „autorstwem” pomysłu wydawania czasopisma „Amur” skłaniali się do przypisania go bądź Makarowowi, bądź którejś ze wspomnianych siostr, o tyle w dociekaniach na temat założyciela pisma „Damskij żurnal” z 1806 roku bierze się pod uwagę Makarowa lub Szalikowa. Spornych kwestii związanych z tym pismem — dużo mniej znanym niż noszący ten sam tytuł periodyk Szalikowa z lat 1823—1833 — jest zresztą więcej. Dopiero po latach — głównie za sprawą Władimira Pokrowskiego, który w setną rocznicę ukazania się pisma wydał je powtórnie wraz z własną przedmową³², wyjaśniło się, że światło dzienne ujrzał nie jeden jego numer (w styczniu 1806 roku), lecz trzy (od stycznia do marca tego roku). Wydanie tylko jednego numeru zaświadczył Nikołaj Lisowski w bibliografii rosyjskich wydawnictw periodycznych z lat 1703—1894³³. Bez szerszej odpowiedzi pozostaje wciąż pytanie o krąg autorów (pisarzy i tłumaczy) publikujących w nim swoje utwory. Gdyby nie odnaleziono dwóch kolejnych numerów czasopisma „Damskij żurnal”, to, dla przykładu, nieznane pozostałoby zakończenie *Korespondencji czułych przyjaciół*³⁴, i nie wiedzielibyśmy, że nie jeden, ale dwa zamieszczone tu wiersze Nikołaja Kuguszewa (najznacniejszego autora współpracującego z periodykiem) zostały włączone do zbioru jego utworów z 1814 roku³⁵.

Kwestia osoby wydawcy pisma nurtowała „kronikarzy” ówczesnego życia kulturalnego, a później także historyków literatury i bibliografów. Ostatnią grupę reprezentował Lisowski, przypisujący go Makarowowi³⁶. Sam zaś Maka-

³¹ Е. Щепкина: *Из истории женской личности...*, с. 179. Zob. np.: *К девишкам. (Из Journal des Dames et des Modes)*. Пер. М. Макаров. „Московский курьер” 1805, ч. 1, № 11, с. 174—175.

³² *Дамский журнал (1806—1906 гг.)*. Ред. В. Покровский. Москва 1906.

³³ *Русская периодическая печать...*, с. 11.

³⁴ [Б.п.]: *Переписка чувствительных друзей*. „Дамский журнал” 1806, № 1, с. 10—13; № 2, с. 26—28.

³⁵ К. [Н.М.] Кугушев: *Эпитафия. Любви Ивановне Комсиной*. „Дамский журнал” 1806, № 1, с. 15; Князь Н. [М.] Кугушев: *Приветствие к Весне*. „Дамский журнал” 1806, № 3, с. 109—111.

³⁶ *Русская периодическая печать...*, с. 11.

row zaprzeczył związkom z czasopiśmem we wspomnianym artykule *Lichy los czasopiśm dla kobiet w Rosji*. W opinii Żychariowa za wydaniem czasopiśma „Damskiy żurnal” krył się Piotr Szalikow, a komentator jego zapisków, Sztrajch, nie tylko podzielił tę opinię, ale nawet uznał „Damskiy żurnal” z lat 1823—1833 za „odrodzenie” tego z 1806 roku³⁷. W zapisce z 7 listopada 1805 roku Żychariow przytoczył treść dopiero co przywiezionego z drukarni Seliwanowskiego ogłoszenia o nowym piśmie³⁸:

Из уважения к почтеннейшим российским дамам (!) в следующем 1806 году будет издаваться ежемесячное издание под названием „Дамский журнал”. В нем помещаться будут пиесы разных родов в стихах и прозе. Главным предметом будет: нежная чувствительность, сопряженная с моралью. Иногда помещаемы будут статьи о модах, переводимые из иностранных журналов. Критика и политика исключаются. Издатель поставит себе за особливую честь, если удостоен будет от почтенных российских поэтов присылкою их произведений³⁹.

Ogłoszenia prasowe o zaplanowanych publikacjach stanowią niezastąpione źródło do studiów nad produkcją wydawniczą, gdyż, jak obrazuje to rozpatrywany przykład, dostarczają argumentów do ustaleń w kwestii atrybucji oraz, jak wykazały to wcześniejsze rozważania o czasopiśmie „Amur”, rzucają światło na niezrealizowane przedsięwzięcia wydawnicze⁴⁰.

Dużo wskazuje na to, że w Szalikowie widział wydawcę pisma „Damskiy żurnal” Nikołaj Bulicz, który przy porównywaniu czasopiśm Szalikowa i współtworzonego przez Makarowa (wraz z Siergiejem Kriukowem, Iwanem Samarinem, i właśnie Szalikowem) pisma „Żurnal dla miłych” posłużył się słowami pochodzącymi od wydawcy czasopiśma z 1806 roku:

И я сложил сей краткий стих
Сочту себя во блеске новом,
Когда укроюся под кровом
Божественных щедрот твоих*.

* Предмет сего издания („Дамский журнал” — М.Д.), нежная чувствительность, сопряженная с моралью... *Издатель*⁴¹

Если у Шаликова „нежная чувствительность сопряжена была еще с моралью”, то в журнале Макарова („Журнал для милых” — М.Д.) сентиментальность доведена была до грубого сладострастия и до изображений разврата, прикрытых, однако, нежным слогом Карамзина⁴².

³⁷ С. Жихарев: *Записки современника...*, с. 449 (прзпис Sztrajcha).

³⁸ Na stronie tytułowej pisma „Damskiy żurnal” widnieje: „В Губернской Типографии у А. Решетникова”.

³⁹ С. Жихарев: *Записки современника...*, с. 180.

⁴⁰ Zob. И.Л. Карпова: *Объявления „Московских ведомостей” как источник сведений о неизвестных изданиях второй половины XVIII века*. В: Вивлиофика. История книги и изучение книжных памятников. Вып. 1. Ред. А.Ю. Самарин. Москва 2009, с. 112—120.

⁴¹ О. Самарин: *Просили, и я исполнил*. В: *Дамский журнал...*, с. 29.

⁴² Н.Н. Булич: *Очерки по истории русской литературы...*, с. 109—110.

Słowa o połączeniu uczuciowości z moralnością stanowią przypis wydawcy do wiersza Osipa Samarina i wyraźnie pełnią one funkcję deklaracji programowej, zwykle składanej przez wydawcę w przedmowie do czasopisma. W komentarzu Bulicza przytoczone (w zmienionej nieznacznie postaci) słowa odnoszą się raczej do Szalikowa niż Makarowa⁴³. Krótko mówiąc, komentarz wydawcy pisma „Damskij żurnal” — mający zasadnicze znaczenie, bo określający program całego periodyku — został wykorzystany przez badacza w charakterystyce czasopism Szalikowa, co może oznaczać, że Szalikow był także wydawcą pisma z 1806 roku. Samarin i przede wszystkim Nikołaj Kuguszew to najznacniejsi zidentyfikowani twórcy publikujący w piśmie „Damskij żurnal”. Z dotychczasowych badań nie wynika natomiast, by którykolwiek z zamieszczonych w nim utworów był autorstwa Piotra Szalikowa lub Michaiła Makarowa, jak wiadomo, pochłoniętych wtedy współpracą z innymi pismami i redagowaniem własnych.

Powyższe rozważania o dziejach czasopism „Amur” i „Damskij żurnal” zdominowały — jak często bywa w przypadku studiów nad epokami dawnymi — dociekania nad problemem atrybucji (ustaleniem autorstwa), w których brane pod uwagę były zarówno okoliczności zewnętrzne, jak i same właściwości omawianych tekstów. Nawet jeżeli wyniki badań nie są w pełni satysfakcjonujące, gdyż pytania o to, z jednej strony, kto miał rzucić pomysł założenia pisma „Amur”, i kto wydawał pismo „Damskij żurnal”, oraz, z drugiej, spod czyjego pióra wyszły poszczególne opublikowane w nich pozycje, wciąż pozostają aktualne, ich wartość polega na odsłonięciu cech szczególnych życia kulturalnego i literackiego tamtych czasów.

Jednym z wyróżników życia kulturalnego przełomu XVIII i XIX stulecia jest obecność mistyfikacji literackich, podyktowanych chęcią zażartowania z publiczności literackiej lub względami ideologicznymi⁴⁴. Faktem jest bowiem, że do wielu poczynań literackich Michaiła Makarowa nie można odnieść się inaczej niż z dystansem czy przymrużeniem oka; niemniej należy pamiętać o jego ciągłych staraniach utrzymania się na rynku wydawniczym, energicznie podjętych choćby po zakończeniu wydawania czasopisma „Żurnal dla miłych”. „W związku z tym, że istnienie rodu Turbesskich [lub: Trubesskich — M.D.] i rzeczywistego radcy stanu Bieznina [tj. męża Anny Biezniny, z d. Turbesskiej, Trubesskiej lub Trubeski — M.D.] nie znalazło potwierdzenia w dokumentach, nie można wykluczyć, że postać Biezniny jest literacką mistyfikacją wydawców pierwszego

⁴³ Пор. С. Жихарев: *Записки современника...*, с. 449 (przypis Sztrajcha).

⁴⁴ Zob. M. Głowiński: *Mistyfikacja literacka*. W: M. Głowiński, T. Kostkiewiczowa, A. Okopień-Sławińska, J. Sławiński: *Słownik terminów literackich*. Wrocław 2010, s. 313—314.

rosyjskiego czasopisma dla kobiet” — pisał M.P. Lepiochin⁴⁵, przy czym o ile z pierwszą częścią jego wypowiedzi można się zgodzić, o tyle z drugą nie sposób, gdyż pierwszym rosyjskim czasopismem dla kobiet był nie „Żurnal dla miłych”, lecz „Modnoje jeżemiesiacznoje izdanie, ili Biblioteka dla damского туалета” Nikołaja Nowikowa. Za osobę wymyśloną uznawany jest również Siergiej Lwow, wydawca tygodnika „Moskowskij kurier” z lat 1805—1806. Nie dziwi zatem, że współcześni nazywali Makarowa kłamcą, mając na myśli nie tylko jego skłonność do „mieszania wszystkiego i wszystkich”⁴⁶. Osobną kwestię stanowi działalność Makarowa na polu etnografii i historii (w tym kontekście również mówi się o mistyfikacjach) oraz jego pasje teatralne. Odnotowania wymagają wreszcie jego szkice o pisarzach, w tym zestawienie F.G. Karina i J.I. Kostrowa⁴⁷.

Ten sam rezultat — odsłonięcie specyficznych cech życia kulturalnego początku XIX stulecia — daje rozpatrzenie artykułu Michaiła Makarowa *Lichy los czasopism dla kobiet w Rosji*, w którym autor zaprzecza, jakoby łączyło go coś z czasopismami „Amur” i „Damskij żurnal”. Same za siebie mają mówić sformułowania typu „ktoś” czy „nieznany wydawca”:

В 1805 или 1806 году не знаю кто-то напечатал в Университетской типографии и издал три или четыре книжки *Нового Дамского Журнала* [т.е. „Дамского журнала” — M.D.], который однако же никогда больше не продолжался — думаю надобно от того, что не было подписчиков, или не для того ли, что по несчастному началу *Журнала для женщин* [т.е. „Журнала для милых” — M.D.] и в сем дамском журнале не было ничего хорошего⁴⁸.

Странное сцепление обстоятельств, постигшее неизвестного издателя *Амура*, [...] не допустило к нам ни одной книжки, украшенной именем бога любви⁴⁹.

Z negatywną oceną Makarowa spotkał się nie tylko „Damskij żurnal” z 1806 roku, z którym, jak przekonuje, nie miał on nic wspólnego, ale także, jak widać, pismo, którego był współtwórcą, „Żurnal dla miłych”. Jego artykuł ma więc charakter rozrachunku z przeszłością wydawniczą, złożoną po latach samokrytyką. „Żurnal dla miłych” Makarow traktuje jako „błąd młodości” w dosłownym rozumieniu tego ostatniego słowa, w chwili jego wydawania miał on bowiem zaledwie piętnaście lat i był najmłodszy w kolegium redakcyjnym (najstarszy — Szalikow — był od niego dwadzieścia lat starszy). Na młody wiek wydawcy pisma zwrócił uwagę Wasilij Puszkin w epigramacie *Pewien poeta (dość ich u nas...)*, który Makarow z właściwym sobie dystansem i poczuciem humoru

⁴⁵ М.П. Лепехин: *Безнина Анна...*, с. 197.

⁴⁶ Zob. *Письма к И.И. Дмитриеву*. „Русский архив” 1869, кн. 1, с. 642 (list Piotra Wiaziemskiego z 13 grudnia 1835 roku).

⁴⁷ М. Макаров: *Карин и Костров, записка прежних лет*. „Маяк” 1840, ч. 4, с. 135—139.

⁴⁸ М. Макаров: *Худая участь дамских журналов...*, с. 222.

⁴⁹ Ibidem.

wspomina w artykule, i który w całości zostaje przytoczony w przypisie do niego; wypełniająca go dyskusja o „wysłanych na Parnas” wierszach tytułowego „pewnego poety” (Makarowa) kończy się w następujący sposób:

Читая, Феб зевал и наконец спросил:
 „Каких лет стихотворец был,
 И оды громкие давно ли сочиняет?”
 — Ему пятнадцать лет, Эрата отвечает:
 „Пятнадцать только лет?” — Не более того! —
 „Так розгами его!”⁵⁰

Oprócz własnego pisma z 1804 roku Makarow poddaje krytyce wydawany w latach 1816—1817 „Modnyj wiestnik”, w którym, jego zdaniem, „brak jest logiki, gramatyka poszła w zapomnienie, poezji nie ma wcale”⁵¹. Wysoko ocenia zaś pisma „Moskowskij Mierkurij” Piotra Makarowa i „Aglaja” Piotra Szalikowa, które jednak, choć chętnie czytane przez panie i poruszające tematykę kobiecą, są adresowane do szerokiego grona odbiorców. Na końcu artykułu autor zastanawia się nad przyczynami niskiego poziomu rodzimych pism dla kobiet: jak sugeruje, zdecydowała o tym „zła ręka” pierwszych wydawców, w tym jego samego.

Zarówno z epigramatu Wasilija Puszkina, jak i samego artykułu Michaiła Makarowa płynie jeszcze jeden istotny wniosek. Krytyka czasopism dla kobiet była jednocześnie krytyką sentymentalizmu, którego przedstawicielami — często „ortodoksyjnymi”, jak Szalikow (co wyraził Bulicz w wypowiedzi przytoczonej jako motto do niniejszego szkicu) — byli w znacznej części ich wydawcy, oraz którego założenia odcisnęły zasadnicze piętno na ich zawartości.

Ponadto Szalikow i Makarow często zostawali przez współczesnych wymieniani obok siebie:

...живучи на содержании грузинской весталки Аглаи, [Макаров] знаком только с глупостью, весьма знатною госпожею, и с невежеством, родным братцем Аглаи...⁵²

W epigramacie Wasilija Puszkina złośliwą aluzję do sentymentalizmu w jego radykalnej odmianie stanowi wers o różowo-żółtych obłokach opisywanych przez poetę. Przegląd zawartości czasopism przełomu XVIII i XIX wieku pozwala stwierdzić, że podobne słowa często wychodziły spod pióra krytyków

⁵⁰ Ibidem, s. 220. Zob. *Сочинения Пушкина (Василия Львовича)*. Санкт-Петербург 1855, s. 150.

⁵¹ М. Макаров: *Худая участь дамских журналов...*, s. 222.

⁵² *Сочинения К.Н. Батюшкова*. Т. 3. Санкт-Петербург 1886, s. 183 (list do Piotra Wiazemskiego z 10 maja 1812 roku). Mowa jest o czasopiśmie Szalikowa, z pochodzenia księcia gruzińskiego, „Aglaja” (1808—1810, 1812).

sentymentalizmu, zwłaszcza pisarstwa Szalikowa⁵³. Nikołaj Bulicz zauważył po latach: „oto do czego doprowadził nurt karamzinowski”⁵⁴.

Zarówno czasopisma dla kobiet, jak i literatura sentymentalna zasługują jednakże na obronę. Rolę pism dla kobiet określiła już Szczepkina (również chodzi o słowa zacytowane jako motto na wstępie rozważań). Oto zaś jak przełomowe znaczenie sentymentalizmu przedstawił (w kontekście badań nad twórczością Konstantina Batuszkowa) L. Majkow:

В течение всего XVIII века в нравах даже высших слоев патриархальная суровость уживалась с грубою распушенностью, пока сентиментальное направление не противопоставило естественных влечений сердца холодной рассудочности житейских отношений и не обуздало до некоторой степени распушенности нравов идеализацией чувства. Отношения к женщинам стали приобретать уже иной характер — более утонченный и в то же время более свободный, романический [...], потому что главным проводником сентиментализма служила [...] романическая литература. При таких условиях начала складываться салонная жизнь. [...] Общественные нравы смягчались, и образование ума и сердца делало успехи⁵⁵.

Korzyści z rozkwitu tego kierunku literackiego, rozwijającego się w Rosji od lat 60. XVIII wieku do początku stulecia następnego, jest oczywiście więcej niż to wynika ze słów badacza, wysuwającego na plan pierwszy w istocie tylko jeden z aspektów — formowanie się kultury salonowej. To sentymentalistom literatura rosyjska w znacznym stopniu zawdzięcza przecież wstąpienie na drogę psychologizmu, nawet jeśli w Makarowowskim czy Szalikowowskim „wydaniu” był to jeszcze psychologizm płytki, powierzchowny, naiwny. To im wreszcie należy przypisywać wpływ na ukształtowanie się kultury czytelniczek w Rosji.

⁵³ Zob. M. Dąbrowska: *Książę Piotr Iwanowicz Szalikow oczami współczesnych (na materiale utworów poetyckich i dramatycznych początku XIX wieku)*. „Przegląd Rusycystyczny” 2004, z. 3, s. 17—32.

⁵⁴ Н.Н. Булич: *Очерки по истории русской литературы...*, с. 110.

⁵⁵ Л. Майков: *Батюшков, его жизнь и сочинения*. Санкт-Петербург 1896, с. 25.